

REPREZENTĂRI CULTURAL-LINGVISTICE ALE LOCUIRII

Cultural-Linguistic Representation of Habitation

Associate Prof. Dr. Ecaterina CRETU,
Assistant Prof. Dr. Mihaela Buzatu HRIBAN,
„Vasile Alecsandri“ University din Bacău

Abstract

In our paper, we are talking about the symbol of House, seen as a socio-cultural sign, from a practical point of view, as well as in terms of inner workings in the act of creation. The magical-religious meanings attributed to the habitat are emphasized in terms of Romanian ethnolinguistics, ethnography and mythology. The preservation of some basic terms from the denominative system of the dwelling: casă, gospodărie, vatră, sat [house, household, fireplace, village], which underwent multiple semantic expansions and symbolic-mythical approaches, shows that dwelling is not just a way of being, but also one of expressing our identity at its deepest level. The lexemes casă, gospodărie, vatră, sat [house, household, fireplace, village], presented in a wide lexical field through their role as constituents of a phraseological group, show that the elements of material culture can become, through their linguistic form and their symbolic valences, signs of ethnic identity and, moreover, markings of po(i)etical dwelling within the meaning given to the term by Mircea Eliade and Martin Heidegger.

Keywords: dwelling, ethnolinguistics, house, culture, tradition

1. Reprezentarea despre locuire și trăsăturile fundamentale ale acesteia au ca punct de pornire adevărul general că „natura umană rezidă în *locuire*“, în sensul „sălășluirii muritorilor pe pământ“ (Heidegger, 1982: 150), fie că vorbim de locuința zilelor noastre, fie de cea săpată în pământ, în stâncă ori în gheață sau clădită pe apă, pe crengile unui copac etc., așadar de construcția pentru adăpost, siguranță, prepararea hranei, îngrijire. Dacă *a locui* înseamnă a dispune de un domiciliu, a rămâne, a sălășlui, căci a fi om înseamnă: „a fi, ca muritor, pe pământ (*Erde*), adică a locui“ (Heidegger, 1982: 148), *locuirea* se împlinește doar ca „sălășluire în tetradă în preajma lucrurilor. Chiar și atunci când ne raportăm la lucruri care nu se află în imediata apropiere sălășluim în preajma lucrurilor însele“, pentru filozoful german construirea fiind „o ctitorire și o rostuire de spații“. Raportarea omului la locuri și, prin mijlocirea locurilor la spații, rezidă în *locuire*. Relația dintre om și spațiu este – în viziunea aceluiși filozof – „locuirea gândită în chip esențial“. Dacă esența construirii este „oferirea de locuire“, construirea casei urmărește cuprinderea unitară în lucruri a „pământului“, a „cerului“, a „divinilor“ și a „muritorilor“ (*locuirea* e sălășluire în „tetradă“: pe pământ, sub cer, înaintea divinilor, alături de ceilalți muritori). Locuirea ca trăsătură fundamentală a Ființei înseamnă construire, îngrijire și ocrotire, sub imperativul *gândirii*; laolaltă, construirea și gândirea aparțin locuirii, căci amândouă vin „din spațiul de exersare al unei lungi experiențe și a unei neîntrerupte practici“ (Heidegger, 1982:161). Pentru a aduce locuirea în plenitudinea esenței sale, muritorii trebuie să săvârșească orice construire prin respectarea tetradei și înțelegerea gândirii ca făcând parte, ca și construirea din locuire, deoarece gândirea considerată „l’engagement prin și pentru adevărul ființei“ (Heidegger, 1982:322), realizează raportul ființei cu esența omului.

2. Cuvântul *locuire* este consemnat în lucrări lexicografice românești ca derivat al verbului *a locui* (< magh. *lakni* [după *loc* < lat. *locus*]) și are sensul „a locui undeva; așezare omenească“. Românul folosește cuvântul *loc* nu doar când situează un lucru în spațiu, ci și când pune un înțeles nou privitor la edificarea ființei lui. De aici, rolul lui de constituent în

multiple expresii, perifraze etc. care arată că el știe bine că toate lucrurile „se fac la vremea lor“ și „se pun la locul lor“. În structuri frazeologice, termenul *loc* capătă o extindere de sens: „a-și afla locul“ – „a se stabili undeva“; „a-și găsi un loc potrivit, a se aciuia“; „(a fi) la locul lui“ – „(a fi) așa cum se cuvine“. „Vorbește la locul lui“; „a nu-și mai afla locul sau a nu-l mai ține (sau a nu-l mai încăpea) pe cineva locul“ – „a nu avea astâmpăr sau odihnă; a fi neliniștit, agitat (din cauza unei bucurii, a unei emoții“; „a se pune în locul cuiva“ – „a-și închipui că este în situația altei persoane“, „a judeca un lucru din punctul de vedere al altcuiva“; „a sta (sau a se ține, a rămâne) locului“ – a) „a se opri undeva“, „a sta neclintit“, „a rămâne în nemișcare“; b) „a rămâne permanent sau timp îndelungat undeva“; „a (nu) fi la locul lui (sau ei)“ – „(despre oameni)“, „a (nu) fi așa cum trebuie“ etc.

Locul reprezintă „un punct sau o porțiune determinată în spațiu“. Lexemul *loc* este prezent în structuri perifrastice de genul: *a o lua* (sau *a o rupe* ori *a porni*) *din loc*, cu semnificația: „a pleca de undeva“ sau „a începe o activitate“. În: „(a)-i sări inima din *loc*“, emițătorul exprimă frica sau emoția intensă. În locuțiunea adverbială „din *loc* în *loc*“ (sau dintr-un *loc* într-altul), sensul este: „încoace și încolo“; în limbajul regional, popular, sunt utilizate structuri cu valoare expresivă: „minte de se opresc apele/de stă soarele în *loc*“, având sensul „a spune minciuni foarte mari“ sau „a sta în *loc* de cineva“, adică „a fi împiedicat de la o acțiune“. Cu valoare regională, întâlnim și expresia: „a sta pe *loc* ca turta-n foc“, cu explicația: „a sta nemișcat“.

În abordarea familiară, este folosită și expresia „a-i sta mintea în *loc*“, cu sensul: „a nu mai înțelege nimic“ sau „a-i veni mintea/mințile la *loc*“, adică „a se cuminiți“; expresia „a-i veni inima sau sufletul la *loc*“ este sinonimă cu „a se cuminiți, a se liniști, a-și reveni dintr-o mare emoție, respectiv, sprietură“.

Expresia „la *loc* mișcarea“ este „o comandă prin care se revine (asupra unei dispoziții sau) asupra unei mișcări greșite“. De cele mai multe ori, chiar dacă expresia este familiară, tindem în vorbire să utilizăm: „a pune pe cineva la *locul* lui“, însemnând: „a da cuiva o lecție de bună-cuviință“. Frecvent întrebuințate sunt și expresiile „a sta la un *loc* cu cineva“, adică „a conviețui“, „a-și afla *locul*“ adică: „a se stabili undeva“ și „a se învărti *locul* cu cineva“, cu sensul: „a avea amețeli“; „a nu-l prinde *locul* sau starea pe cineva“, adică „a nu avea astâmpăr“.

Structura „a sta/a se ține/a rămâne/a încremeni ținut *locului*“ are sensul „a sta neclintit“, iar „a pune pe cineva sau ceva la *loc* sigur“ înseamnă „a pune într-un loc ferit de orice pericol“, sinonim cu lexemul „a ascunde“. În expresia „a se pune în *locul* cuiva“, emițătorul „se poate imagina în situația unei alte persoane, pentru a o înțelege“. Mai rar, este întrebuințată expresia: „a nu-l prinde vremea în *loc*“, cu sensul de: „a fi foarte ocupat“.

În limbajul figurat, este identificată și perifraza „a-și încălzi *locul*“, cu sensul „a sta mult într-un *loc*“, iar opusul acesteia este „a încurca *locul* sau lumea/zilele“ având sensul: „a stânjeni activitatea celor prezenți“ sau „a nu fi de niciun folos“.

În textele religioase, este frecventă denominația „*locurile sfinte*“, folosită cu sensul: „ținuturi unde a trăit, a propovăduit și a fost îngropat Iisus Hristos“.

3. Satul românesc învederează particularități ale culturii noastre materiale și spirituale prin varietatea morfologică a arhitecturii rurale și prin pitorescul zonei datorat factorilor de permanență ai existenței țărănești și anume clădirea de *locuri* pe potriva ființei omului acestor locuri. Arhitectura satului, prelungire a unei străvechi tradiții, se continuă și se fixează, în chip

firesc, în coordonatele lumii mari și astfel locul își asumă un spor de semnificații, căci nu e vorba doar de păstrarea entității topografice a unui sit, ci și de structurile lui identitare.

Se știe că elementele de cultură materială ce țin de actul construirii pot constitui, prin valențele lor simbolice, însemne ale identității, de vreme ce locuirea – ca și hrănirea – este una dintre realitățile fundamentale care definește omul și mediul lui social-cultural și istoric. Mai mult, reprezentările cultural-lingvistice ale locuirii devin adesea mărci ale locuirii po(i)etice în sensul atribuit sintagmei de Mircea Eliade, din perspectiva simbolismului Centrului și de Martin Heidegger, filozoful pentru care dacă omul este „ființa care locuiește“, limba este „lăcașul ființei“ (Heidegger, 1992:146).

Limbajul ca formă de obiectivare a spiritului creator reflectă cultura, ideile, judecățile asupra realului după cum conceptualizarea acestuia de către societate influențează expresia lingvistică. Modul obiectivării realului la nivelul *terminologiei locuirii* este astfel de natură să ilustreze structuri de adâncime ale mentalului colectiv, dar și capacitatea de extindere semantică a termenilor, consecință – cel mai adesea – a marcării mitico-simbolice prin limbaj a realității desemnate.

În sensul celor menționate, avem în vedere în demersul de față terminologia *habitatului* (< fr. *habitat*, MDA, s.v.) *rural*, în accepția de mediu geografic în care o populație trăiește în condiții naturale omogene, iar prin extindere – mediu în care trăiește omul, mod de grupare a așezărilor umane, suprafață ocupată de o populație sau teritoriu locuit (de oameni, de animale, de plante etc.).

Chiar dacă avem în atenție elemente ale unei variabile geografice, raportabile la o anumită zonă, cea a Moldovei, ne referim la structuri lingvistice ținând de configurația și funcționarea limbajului definitoriu pentru modul de viețuire în spațiul rural și pentru relația dintre om și locuința sa.

Considerăm oportună această abordare cu atât mai mult, cu cât statutul adăpostului în diferitele sale ipostaze, spații și zone ale viețuirii comportă semnificații socio-culturale, etnice și morale, care își găsesc expresia în limba română într-un număr mare de creații lexicale și construcții frazeologice. Structurile lingvistice de tipul frazeologismelor și al proverbelor având la bază elemente ale lexicului fundamental din sfera *locuirii* se constituie, ca și cele întemeiate pe „imagini ale hrănirii“ (Savin, 2006: 174), într-un cod lingvistic fundamentat pe modalități generale de manifestare a conștiinței colective, oferind, totodată, o viziune integratoare asupra relației dintre viața socială și culturală a omului. Interpretarea sensului frazeologismelor și al proverbelor (structuri ce aparțin unor forme conservatoare ale lexicului), analiza mecanismului de semnificare pot lărgi cadrul informației despre om și modul lui de viață, dată fiind relația dintre trăit, gândire și limbă. Cuvântul și imaginea învederează specificul unei lumi ieșită din cadrele timpului și marcată de credințe, practici și obiceiuri, de principii de gândire și de reprezentări ancestrale.

Se știe că o incursiune în istoria cuvintelor este și o incursiune în istoria culturii și că înțelegerea universului culturii tradiționale este posibilă, doar prin cuprinderea lui dinspre mai multe discipline; lingvistica este una dintre științele care servesc acestui scop, deoarece cuvintele păstrează stocate în memoria lor informații despre straturi de cultură care s-au succedat. Adâncirea cunoașterii lumii rurale dinspre cuvânt și cu ajutorul cuvântului conduce, nemijlocit, la explicarea și înțelegerea *tradiției*. Aceasta înglobează valori stabile și recunoscute ale culturii unui neam fiind vorba nu doar de lumea temporalității imediate, de

cuvântul care desemnează, ci și de cel cu semnificații magico-religioase care transcend timpul oamenilor, de cuvântul care indus într-o rețea de valori simbolice devine acțiune, capătă forță, putere de a transforma în sens benefic sau malefic un dat ale ființei noastre.

4. Întruchipare a mitului *Facerii*, casa creație făptuită nu doar de *homo faber*, ci și de *homo religiosus* e un întreg cu întrepătrunderi funcționale și afective ce vin din *cumințenia pământului*, din datul firii, ca și din măsura înțelepciunii țărănești. „Spațiu cu organizare fixă“, cum îl definește Edward T. Hall (1971: 130), cadru fundamental al activității individului sau grupului, casa este și locul continuei căutări și regăsiri de sine, fiind clădită nu doar pentru a adăposti, ci și pentru a comunica, în chip tainic cu tot ce se află împrejurul ei. „Spațiu socioped“ (Hall, 1971: 130), casa este reducția la scară umană a universului, reducție care nu scapă esențialul întregului reprezentat, iar adăpostirea nu înseamnă izolare, ci locuire în chiar centrul lumii.

Deschiderea casei către împrejurimi și comunicarea cu restul lumii o dau *prispa* (ucr. *prispa*), *pridvorul* (sl. *pritor*), *tinda* (lat. *tenda*), toate cu rol de mediator al opozițiilor înăuntru-afară. Elementele de construcție: *ușa* (< lat. *ustia*; pl., devenit sg., al lui *ustium* = *ostium*), *fereastra* (< lat. *fenestra*), *hornul* (< ucr. *horn*) permit comunicarea cu exteriorul, dar – pentru mentalitatea tradițională – constituie și calea pe unde pot pătrunde duhuri malefice. Din această cauză, aceste „spărturi“ sunt supuse (adesea) unor practici speciale de protecție magică.

Satul din zona Moldovei, ca orice sat românesc, e o cetate fără hotare, dar ai cărei locuitori sunt chemați să păzească *hotarele firescului*. Vorbim astfel despre sat și gospodărie ca despre un organism arhitectural închis, în care locuința ca modalitate fundamentală a adăpostirii asigură familiei un spațiu protegitor fără a despărți însă *vatra*, nu doar în sens propriu, de element al interiorului locuit, locul unde se face foc, ci și în cel extins, adică locuință în întregime, așezare omenească, primară, în raport cu cele dezvoltate ulterior (*vatra satului*), loc de baștină (*vatra strămoșească*) de împrejurimi. Termenul *vatră* – așa cum consemnează lingviștii – ca și cuvintele *bordei*, *gard*, *stână* moștenit din fondul preroman de către română și albaneză (*vatrë*) (cf. Russu, 1981: 250) cunoaște o largă răspândire la popoarele din zona balcanică și carpatică, o dovadă în plus că un element de cultură materială poate deveni însemn al identității etnice și „marca forței civilizației sedentare în fața spiritului migrator“.

Pentru individul sau familia satului arhaic, punctul central în spațiul casei era *vatra*, loc al focului, al luminii, al căldurii, loc al preparării hranei, dar și de oficiere a unor ritualuri legate de ciclul vieții. Ea a devenit ca mediator al opozițiilor înăuntru-afară, lumea de aici-lumea de dincolo, un loc simbolic în aria semantică a locuirii. Crediința că *vatra* e cea dintâi care necesită atenție în spațiul casei este reflectată în ziceri precum „când te apuci să grijești casa, mai întâi *vatra* s-o ungi“. Asocierea vetrei principiului feminin și maternității (pe *vatră* se oficiau ritualuri legate de ciclul vieții) este prezentă și la nivelul structurilor frazeologice. Răspunsul la întrebarea «*Da ce face femeia d-tale*», «*Ia, pe lângă vatră*» (Niculiță-Voronca, I, 1998: 522) confirmă caracterul metonimic al acestui spațiu, după cum zicerea *a îmbătrâni în vatră* cuprinde o extindere a sensului fiind sinonimă cu a rămâne nemăritată în *casa părintească* (Zanne, P. III: 430). Alteori, termenul devine marca asumării spațiului: *fie pâinea cât de realtot mai bună-n vatra mea*, cu sensul de „nicăieri ca-n casa omului“ (Zanne, P. III: 429).

În jurul acestui centru consacrat și stabilit în mod ritualic este organizat spațiul propriu-zis al locuirii: *casa* (nu o *casă*, ci *acasă*). Conexiunea simbolică dintre *vatră* și *casă* a generat și o altă solidaritate semantică: termeni ca *fum* (< lat. *fumus*), *sobă* (tc. *soba*), *hogeag* (< tc. *oçak*), *cămin* (< sl. *kamina*) ș.a. desemnează atât *vatra* (*cuptorul* < lat. *coctorium*), cât și *casa* (*camera* < it. *camera*).

Identitatea casei însumează certificarea spațială, atestarea temporală și determinarea morală, definită, în primul rând, de aspirația către durată, echilibru și frumusețe simplă. Înțelepciunea omului de la sat e înțelepciunea măsurii țărănești, pe care omul trebuie s-o aibă în toate; în acest caz, vorbim de cumpănirea întruchipată în rostul casei clădită pe temelia timpului asumat, cu credința că omul sfințește locul. „În spiritul acestei înțelepciuni – opinează Sebastian Moraru (2011: 68) – țărănul refuză veșnicia locului său. El știe că tot ce face este trecător“ [...]; casa pe care a clădit-o e „o alcătuire pieritoare, materia din care e făcută va îmbătrâni și se va duce, odată cu omul care a clădit-o. Și poate de aceea, un obicei țărănesc străvechi hotărăște ca tinerii căsătoriți să locuiască neapărat în casă nouă, în casa lor și în ea să-și trăiască viața lor.“

5. Casa este – s-a spus adesea – colțul nostru de lume, „primul nostru univers“ (Bachelard, 2005: 36); ea nu este doar un adăpost, nu numai un loc al vieții și muncii cotidiene, ci și un spațiu spiritual de cultivare și de promovare a unor străvechi valori, de vreme ce, răspunzând unei nevoi fundamentale a omului reprezintă o realitate general-valabilă și, de asemenea, anumite principii ale gândirii, aceleași pentru individul unei comunități determinată istoric, geografic, socio-cultural, fie că privește spațiul interior, fie că include curtea, ograda, grădina, gospodăria tradițională în ansamblu. Casa, așadar, nu e doar construcția propriu-zisă, simbol al adăpostului stabil, ci și oamenii care locuiesc în acest spațiu, loc al convivialității, prin șederea sau reunirea familiei (și a unor membri ai comunității cu anumite ocazii, legate de momentele fundamentale ale existenței).

Matrice originară a neamului, casa este spațiul de lucru și spațiu de sărbătoare a gândului și a sufletului. *Sacralitatea casei* este ilustrată de înseși practicile de alegere a „locului curat“: așezarea la temelia ei a unei bucăți de pâine sau de aluat, îngroparea de bani, a unui cap de cocoș, a unui pahar de vin etc. (Văduva, 1966: 46). Casa poate fi întemeiată numai pe un loc favorabil construirii, purificat prin așezarea la temelie a unor obiecte din fier, boabe de cereale, sare, busuioc sau prin sacrificarea unor animale, păsări (Cf. Taloș, 2001: 29).

În orice nouă așezare, trebuie săvârșite rituri de întemeiere sau diferite practici pentru a întări rezistența casei și a-i afla spiritul protector; casa este sfințită printr-un ceremonial tipic, prin rituri de agregare, libațiuni, vizite ceremoniale, cel mai adesea printr-o masă a instalării în casă nouă.

Aducerea ca dar de casă nouă a unei pâini, alături de sare e, în zona Moldovei, semn al binecuvântării gospodăriei și al comuniunii oamenilor. Un reflex al valorii ritualice a pâinii e întâlnit și în gestul întâmpinării oaspeților cu pâine și cu sare, practică ce exprimă legătura spirituală dintre gazde și oaspeți. Ai casei sunt bucuroși de venirea unui străin sau unui cunoscut, de unde și zicerea „Vai de casa unde nu intră nimeni!“ Asociată, în genere, principiului binelui, fiind imaginea-etalon a dreptei măsurii, sarea întruchipează puterea și gustul pământului, dar și elementul purificator și pavăza împotriva degradării (Savin, 2011: 98). Componenta cotidiană și cea ritualică a imaginii alimentului sunt valorizate și în structuri

care exprimă consubstanțialitatea reprezentărilor din câmpul locuirii și al hrănirii: a mânca pâine și sare cu cineva a devenit sinonim cu „a trăi la un loc într-o casă cu cineva“, a avea legături strânse de prietenie și îndatorire unul către altul (Zanne, P IV: 58). Credința că pragul casei, ca spațiu de trecere, trebuie să fie o pavăză explică obiceiul de a presura pe prag sare sfințită ca să nu se mai poată apropia necuratul. Tot astfel, se crede că așezând sare pe fereastră dormi bine, căci nu se poate apropia niciun rău (Niculiță-Voronca, I, 1998: 153-154).

Casa face parte din bunurile gospodarului, împreună cu acareturile, cu grădina din preajma casei, fie ea de legume, de flori, fie livada. De toate acestea se leagă existența omului „adânc prelungită în natură și intens ritmată în anotimpuri“ (Moraru, 2011: 72). În cuprinsul unei *gospodării tradiționale* trebuie să le privim pe toate la un loc, oameni, lucruri, animale, așa cum chipul omului e perceput ca întreg, nu doar parte cu parte. Alcătuirea unei așezări țărănești, activitatea familială de ordin gospodăresc, casnic dovedesc că structura și rostul casei se situează astăzi, în chip firesc și necesar, între tradiție și modernitate, căci spațiul *rural* se dezvoltă alături de complementarul său geografic și organizațional, *urban* la care se raportează, explicit și implicit, într-o diversitate de asemănări și deosebiri. Dacă rostuirea unei așezări gospodărești tradiționale poate fi considerată „o alcătuire de locuri“ (Moraru, 2011: 19): „locul apei“ – fântâna, „locul viețuitoarelor“ – acareturile de vite și păsări, „locul bucatelor“ – cămara, hambarul, „locul nutrețului“ – coșarul, „locul țesăturilor“ – tinda deschisă unde se lucrează cânepa și lâna etc., observăm, fără a manifesta un conservatorism excesiv, că noul ne apare astăzi în zona la care facem referire „sub forma unui vechi modificat“. Recunoaștem, în lumea satului, existența unor coduri integratoare, cu îndelungată tradiție și a unor mutații – într-un timp creat și recreat permanent –, mutații care nu anulează, ci întăresc ideea că „trăsăturile omului sunt aceleași peste tot, dar exprimarea lor în istorie și în spațiu naște un specific (Andru, 1989: 41), specific relevabil, și prin constituenții lexicosemantice ai ariei lingvistice a *locuirii*.

Noii alcătuiți de «locuri» ale casei, fie că e vorba de «locul focului» – vatra – «locul mâncării» – masa și blidarele, «locul apei» – ulciorul sau găleata, «locul odihnei» – paturile, «locul oaspeților» – lavițele (sau mai curând cel al odăii), «locul bucatelor» – cămara, Sebastian Moraru, (2011: 19) le adaugă «locul copilăriei» în legătură cu care se întrebă: „cine îl poate arăta anume“. Am putea răspunde doar descinzând în satul de unde am purces, neuitând că „vârsta fericirii fără minte“ și „zburdalnica vârstă a tinereții“ înseamnă timp rotitor. Satul înseamnă și astăzi ritmuri de viață cu „nebănuite trepte“, deloc ușoare, dar înțelept asumată în netihna vremurilor. Noua alcătuire o perpetuează pe cea veche ca pe un bun câștigat de-a lungul veacurilor, înscriindu-se în procesul de afirmare a unei spațialități morale, a unei conștiințe colective așezate sub zodia căutării rostului său, căci omul purcede – (din) – și adastă la „curțile dorului“.

6. De ce nevoia de a se pune la adăpost de forțe potrivnice rostului său și meșteșugul de a crea durabil sunt strict legate în lumea rurală de *practici magice de întemeiere*? Din perspectiva mentalității arhaice, tradiționale, edificarea unei case sau întemeierea unei localități sunt reiterări simbolice ale creației lumii. Așa cum în miturile cosmogonice – inclusiv în cele românești – creația cosmosului începe din *Centrum mundi*, tot astfel, întemeierea unei noi case sau localități (vatra casei sau a satului) este legată de un *topos* prestabilit în mod magico-ritualic, căci „orice nouă întemeiere umană este, într-un fel, o reconstrucție a lumii“. Casa omului arhaic era parte a universului imaginat și construit de el,

iar acțiunea de a se adăposti în casă nu însemna o izolare de Cosmos, căci, de vreme ce omul, reiterând mitul creației, venea să locuiască în chiar centrul lumii, casa fiind ea însăși „o *imago mundi*, o icoană a întregului cosmic“ (Eliade, 1943: 116-126).

Satul (< lat. *fossatum*), casa (< lat. *casa*), biserica (< lat. *basilica*) erau edificate, așa cum relevă vechi cercetări etnografice, pe locul (în jurul) punctului consacrat unde a căzut săgeata/secura sau unde a fost înfipt parul. Arhitectura așezărilor țărănești oferă un model de receptare simbolică pentru nevoia omului de a se situa într-o Zonă sacră. „Când se întemeia un sat – susține o tradiție de la sfârșitul secolului XIX – cel dintâi om bătea un par în pământ, pe care îl considera ca fundament sau temelie. În jurul parului se construiau case și așa lua ființă un nou sat“ (Ghinoiu, *Considerații etnografice asupra fenomenului de „întemeiere“ a așezărilor*, în R. E. F., nr. 2/1979, p. 197).

Practica înfingerii în pământ a unui țaruș, ce marchează locul vetrei satului sau al casei este concludentă pentru rolul spiritual, magico-mitic al construirii, căci acesta este considerat și locul întâlnirii celor două lumi. Arnold Van Gennep vorbind de riturile de consacrare (1998: 25) asimilează țarușul sau piatra în picioare care marchează limita teritorială, falusului – „ideea de unire, prin asocierea cu actul sexual având valoare de adjuvant magic.“

Acest *loc consacrat* nu fixa doar centrul simbolic al așezării (*vatra satului*); el se suprapunea – așa cum aflăm la Lucian Blaga (1972: 33) – „centrului lumii“: „Satul nu este situat într-o geografie pur materială și în rețeaua determinantelor mecanice ale spațiului, ca orașele, pentru propria sa conștiință, satul este situat în centrul lumii... Satul se integrează într-un destin cosmic“. O dată determinate *centrul* și *raza* satului, se putea stabili – de regulă, prin tragerea unei brazde – *perimetrul*, hotarul „circular“ al satului: *ocolul*, *ocolnița*, cum apar în vechi documente de hotărnicie, de la slavul *okolu* = cerc și *kolo* = roată. „Când se înființa un sat, vatra satului se înconjură cu o brazdă; nimeni n-avea voie să-și pună casa în afară din brazdă.“ (Fochi, 1976: 137)

În jurul casei este amenajat *pridvorul* (< sl. *pritvoru*) – un spațiu intermediar ca și *tinda* (<lat. *tenda*), extensie a pragului, a locului în care casa iese în curte și curtea intră în casă. Denumirea *pridvorului* lămurște, în parte, ambiguitatea lui spațială: *pridvorul* (slav. *pered dvor* = „înainte de curte“) este un spațiu *dinaintea curții* și nu *dinaintea casei* (Oișteanu, 1998:156), fapt care ne indică direcția din care este receptat spațiul respectiv și anume: dinăuntru locuinței.

Vatra, *casa* și *pridvorul* sunt înconjurate de *ogradă* (< sl. *ograda*), *grădină* (< bulg., sl. *gradina*), *ocol* (< bulg. *okolu*), împrejmuite de un hotar material – *gardul* (<alb. *gardh*, sl. *gradu*).

Următorul spațiu, tot (pseudo-)circular și (pseudo-)concentric, este cel al *satului* (< lat. *fossatum*) propriu-zis, compus din totalitatea gospodăriilor, caselor, vetrelor (un arhaic indicator demografic era numărul de „fumuri“, deci de vetre, din care era constituit satul), la care se adaugă construcțiile și amenajările de folosință comună: *biserica* (< lat. *basilica*), *cimitirul* (<ngr. *kimitrion*, it. *cimitero*), *moara* (< lat. *mola*), *fântâna* (lat. *fontana*), *ulița* (< sl. *ulica*) etc.

Ultimul hotar (ideal) circular și concentric delimitează moșia (țarina) satului de spațiul natural rămas în exterior. Satul arhaic apare – așa cum aflăm în descrierea lui Andrei Oișteanu – ca un *spațiu cultural*, avansând progresiv, în „cercuri“ concentrice, dintr-un punct „central“ de iradiere, în dauna *spațiului natural*, cu care însă intră într-o simbioză *sui generis*,

căci dacă *grădina* este „o lucrare armonioasă a omului asupra naturii, o interpretare rodnică a ritmurilor ei, satul este o grădină de pomi, de case, de eresuri“ (Moraru, 2011: 76).

Potrivit teoriei lui Michael Foucault asupra „cuvintelor și lucrurilor“ – adoptată și de Stelian Dumistrăcel – oricărei realități arhaice complexe, îi corespunde o reprezentare adeseori metaforică la nivelul limbii. Mecanismele gândirii magice care resemantizează lumea prin asumarea caracterului sacru al ființării conduc la o interpretare a practicilor de întemeiere prin relaționarea *casei de locuit* cu riturile de trecere, familiale sau cu cele calendaristice.

Cunoscuta zicere *casă de piatră*, ca formă primară de limbaj metaforic, așa cum ni s-a transmis din vechi timpuri, este o urare adresată tinerilor căsătoriți de a avea copii, căci pruncul este considerat ca o nouă zidire, o întemeiere de lume nouă „un simbol ecumenic al începutului, al lucrului nou, al vieții totale, al evenimentelor excepționale, al trăinicieii, al eternității“ (Eliade, 1991: 420). Rostul omului de a-și face „casă“ (cu sensul de a procrea) nu are, așadar, sensul propriu de locuință zidită în piatră, ci de întemeiere de către tineri, prin actul nupțial, a unui nou ciclu vital (Ghinoiu, 2001: 38).

Sintagma *casa copilului* cu variantele *casă de piatră* și *casa apei*, care desemnează locul în care începe și se dezvoltă o nouă viață, are accepția de matrice originară, prototip al locuinței lumești, spațiu al procreării, dar și al apartenenței consangvine *casă-uter*. Locuirii în pântecul matern îi va lua loc, la capătul vieții pământești, adăpostul de veci; purces din pântecul mamei, omul se întoarce în sânul pământului, în casa de veci.

7. Construirea și locuirea, fie că este vorba de casa de locuit, de casa *imago mundi* au atras în plan lingvistic un limbaj mereu viu care conservă gândirea mitică și forme primare de limbaj metaforic. Evoluția semantică a termenilor, din aria locuirii, determinată de contextul sociocultural, e profund marcată de valori mitico-simbolice, atâta vreme cât mitul pare a fi un dat al existenței umane (Berger, 1988: 77) și îndelungatul drum al omenirii prin istorie e vegheat de mituri. Elementele de cultură materială sunt strâns legate de mentalul popular românesc, dovadă fiind în acest sens, atât extinderea semantică a termenilor *casă*, *locuire*, cât și prezența termenilor în ample câmpuri onomasiologice. Pe temeiul construirii, al locuirii s-au dezvoltat structuri lexico-semantice, care susțin reprezentarea simbolică a casei tradiționale: (A avea) o **casă** de copii are sensul *a avea copii mulți*; expresiile: A-i fi cuiva **casa casă** și masa masă are sensul de *a duce o viață ordonată, normală, liniștită*; A face (sau a duce) **casă** (bună) cu cineva are sensul de *a trăi cu cineva (în bună înțelegere)*, *a se împăca bine*. Toate acestea au ca reprezentare așezarea omului în acord cu spiritul casei și prezența forței protectoare asupra acesteia, de unde și conotația din sintagmele fundamentate pe autoritatea discursului religios: *Casa lui Dumnezeu, Casa Domnului, Casa Bisericii*.

Structurile lingvistice de tipul expresiilor idiomatice, locuțiunilor, proverbelor se constituie în modalități complexe de reprezentare a mentalului colectiv, de exprimare – prin metaforizarea semnificației literale – a identității etnice, socioculturale la nivelul cel mai autentic. Acestea ilustrează, totodată, dinamica și expresivitatea limbii, adeverind că „imaginea a ceea ce reprezintă o stare a limbii este, măcar în parte, și imagine a stărilor anterioare și a celor viitoare și, în consecință, stările viitoare, deși incongruente cu cele existente, pornesc în mod necesar de la cele care sunt deja“ (Oprea; Nagy, 2002: 334).

8. Trecerea de la sat la oraș, înțeleasă ca dinamică socială, istoricește necesară, nu presupune dispariția satului prin transformarea lui în oraș, ci implicarea locuitorilor lui în câmpuri largi de acțiune care să păstreze imaginea specifică a așezării rurale, să-i

prelungescă identitatea, nu să i-o ștergă. Reprezentările lingvistice și culturale privind habitatul rural, structurile aparținând terminologiei locuinței – *casa, vatra, satul* definesc, așadar, în timp și în spațiu identități care scapă globalizării, dar vorbesc grăitor de o spiritualitate unitară, de unitatea în diversitate și de o perpetuă complementaritate vechi-nou.

Bibliografie:

- Andru, Vasile, *Viață și semn* (eseuri), București, Editura „Cartea Românească”, 1989
- Bachelard, G., *Poetica spațiului*, trad. de Irina Bădescu, prefață de Mircea Martin, Pitești, Editura „Paralela 45”, 2005
- Coșeriu, Eugen, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința”, 1994
- Coșeriu, Eugeniu, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura „ARC”, 2000
- Crețu, Ecaterina, *Casa și gospodăria tradițională de pe Valea Trotușului. Dicționar ilustrat* (extras), în vol. *Casa – semn al identității culturale*, editori: Ioan Dănilă, Doina Cmeciu, Bacău, Editura „Alma Mater”, 2006
- Dumistrăcel, Stelian, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980
- Dumistrăcel, Stelian, *Până-n pânzele albe: expresii românești*, Iași, Institutul European, 2001
- Eliade, Mircea, *Aspecte ale mitului*, București, Editura „Univers”, 1999
- Eliade, Mircea, *Casă, corp, Cosmos*. În vol. *Comentarii la legenda Meșterului Manole*, București, Editura „Publicom”, 1943
- Fochi, Adrian, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, Editura „Minerva”, 1976
- Ghinoiu, Ion, *Panteonul românesc. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2001
- Heidegger, Martin, *Originea operei de artă*, trad. și note: Thomas Kleininger, Gabriel Liiceanu, Studiu introductiv: Constantin Noica, București, Editura „Univers”, 1982
- Hall, Edward, T., *La dimension caché*, Paris, Seuil, 1971
- Moraru, Sebastian, *Casa, satul și devenirea în tradiția românească*, prefață de Ovidiu Drimba, București, Editura „Saeculum vizual”, 2011
- Oișteanu, Andrei, *Mythos & Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, București, Editura „Nemira”, 1998
- Oprea, Ioan, Nagy, Rodica, *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Suceava, Editura Universității Suceava, 2002
- Russu, I. I., *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dac și componenta latino-romană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
- Savin, Petronela, *Vatra – drumul unei imagini din terminologia locuinței*, în vol. *Casa – semn al identității culturale*, editori: Ioan Dănilă, Doina Cmeciu, Bacău, Editura „Alma Mater”, 2006
- Tabarcea, Cezar, *Poetica proverbului*, București, Editura „Minerva”, 1982
- Taloș, Ion, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2001
- Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei R.S.R., 1985

Dicționare

- Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti“, *Micul dicționar academic*, vol. I-IV, București, Editura „Univers Enciclopedic”, 2001-2003
- Candrea, Ioan-Aurel, *Dicționar de proverbe și zicători*, ediție de Ion Bratu, Târgoviște, Editura „Bibliotheca“, 2002 (ed. I: 1912)
- Dicționar de etnologie și antropologie*, coord. Pierre Bonte și Michel Izard, ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Editura „Polirom“, 2007
- Scriban, August, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice, „Presa Bună“, 1939
- Zanne, Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri cu un glosar româno-francez*, vol. I-X, București, Editura Librăriei Socecu&Comp. (1895-1912)